

DİVAN EDEBİYATININ SONBAHARINDA BURSA'DA BİR YABAN GÜLÜ: MURAD EMRÎ EFENDİ

*İbrahim İmran ÖZTAHTALI**

ÖZET

1850'de Yenişehir Fenar'ın Tırnova kasabasında doğarak 1882'de Bursa'ya göç eden Murad Emrî Efendi, gazeteci, şair, eğitimci-yazar, kütüphaneci, kitapçı ve bir matbaacı olarak Bursa halkına ve kültürüne uzun yıllar hizmet etmiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Murad Emrî Efendi'nin hayatına, eserlerine ve edebî kişiliğine ışık tutulmaya çalışılmış, onun çeşitli yönleri ele alınarak tanıtılmıştır. XIX. yüzyılda Bursa'da bir yaban gülü misali kendine özgü rengi ve kokusuyla eserler vermiştir. Divan-ı Murad Emrî, Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziyâ Paşa, İhyâ-yı Âsâr-ı Eslâf (Tahmislerim), Mudhikât-ı Dehr, Alacalı Defter-Hatırât ve Bursa Kaplıcaları başlıca eserlerini oluşturur. Kendisinin hazırlayıp bastığı Fevâid, Sanayi ve Bursa gazeteleri ve bunlardaki sayısız makale ve yazıları da dikkate değerdir. Eserlerinde sade bir Türkçe kullanmaya özen gösteren Murad Emrî Efendi 1917'de Bursa'da ölmüştür. İkinci kuşaktan torunu Nilüfer ALPMAN hâlen Bursa'nın Mudanya ilçesinde yaşamaktadır.

* Arş.Gör.Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, iboz@uludag.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Murad Emrî Efendi, Yenişehir Fenâr, Bursa, XIX. yüzyıl, divan şiiri, Fevâ'id, Bursa ve Sanayi gazetesi.

ABSTRACT

Awild Rose in Bursa in The Autumn of The Divan Literature:

Murad Emri Efendi

Murad Emri Efendi, who was born in the town of Tırnova in Fenar, Yenişehir in 1850 and immigrated to Bursa in 1882, served to the people and the culture of Bursa as a journalist, poet, educator-writer, librarian, book-seller and a printer for years. In this study Murad Emri Efendi's life, work and literary personality have initially been tried to be enlightened and his various aspects have been introduced. He produced work with special colour and scent just like a wild rose in Bursa in the 19th century. His main works are Divan-ı Murad Emrî, Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziyâ Paşa, İhyâ-yı Âsâr-ı Eslâf (Tahmislerim), Mudhikât-ı Dehr, Alacalı Defter-Hatırât and Bursa Kaplıcaları. The newspapers of Fevaid, Sanayi and Bursa, which he himself prepared and printed, and his countless articles and other writings in them are also significant. Murad Emri Efendi, who was careful to use plain Turkish in his work, died in Bursa in 1917. His great-great-granddaughter Nilüfer Alpman today lives in Mudanya, Bursa.

Key Words: Murad Emrî Efendi, Yenişehir Fenâr, Bursa, Fevâ'id.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Türk edebiyatı açısından bir çeşitlilik ve arayışlar dönemidir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilir bir şekilde önemli değişiklikler görülmeye, edebî tür ve şekiller arasında yer ve mahiyet değişmesi meydana gelmeye başlamıştır. Tanpınar'ın ifadesine göre bu değişiklik, aslında o zamana kadar yerleşmiş olan değerlerin bir yer değiştirmesidir ve eski şiirimizi o zamana kadar idare eden "mutlak"ın

hemen her sahada yıkılmış olduğu anlamına gelir (Tanpınar 1997:79). Bu yıkılışın bir sonucu olarak da bütün edebî türlerde mevcut gelenekten yer yer ayrılmalar, farklılaşmalar görülür, bazı yeni arayışlar içine girilir. Bu değişim ve yenileşme sürecinin ortasında Divan şiiri vardır (Andı 1997:15).

Halka halka yayılan bu değişme ve gelişme sürecinin merkezinde İstanbul olmakla birlikte, bu değişime yakın şehirlerden biri de Bursa'dır. XIX. yüzyılda hem teknoloji hem de kültürel açıdan oldukça hızlı bir değişim söz konusudur. Kültürüne katkı sağlayan şahsiyetler sayesinde Bursa, bu değişimi oldukça yakından takip etmektedir. XIX. yüzyıl Bursa'sının kültür adamlarından biri de çok yönlü ve entelektüel bir kişi olan Murad Emrî Efendi'dir. O ömrünün her aşamasında enerjisini maarife vakfetmiş bir eğitimcidir. Her fırsatta çalışmanın önemini vurgular cehaleti yerer:

Sa'ydır nâdân-ı nâ-merdi bütün insan eden

Sa'y u gayretdir cihânı mazhar-ı irfân eden
(Sınar 2006:56)

diyerek çalışmanın önemine dikkat çeker.

Murad Emrî Efendi sınırlı tahsiline rağmen Batı'nın yeniliklerine kucak açarak ileri görüşlülüğüyle bunları hayata geçirmeye çalışmış, bir taraftan da Osmanlıya bağlı geleneksel düşünce tarzını sürdürmüştür. Bu tutumu, onun bir Divan şairi olarak edebî bakışına ve şiirlerine de yansımıştır. Murad Emrî Efendi'nin -şiirlerinde birçok yönüyle geleneğin içinde, geleneğe bağlı gibi görünse de- İstanbul'a sık sık gitmesi değişimi takip etmesine ve bundan etkilenmesine neden olmuştur. Bunun en önemli göstergeleri, Fevâ'id ve Bursa gazetelerinde yayımlanan makale ve şiirlerdir. Resim altı şiirleri, baklava, güllaç konulu gazeller bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Divan şiirinin sonbaharı diyebileceğimiz 19. yüzyılda Murad Emrî Efendi kendine has kokusuyla çiçeklenmiş, Bursa'da meyveye durmuş, çok yönlü hayatının her aşamasında

meyvelerini Bursa kültür hayatında Bursalıların hizmetine sunmuş bir kültür adamıdır.

A. HAYATI

Bursalı bir gazeteci ve divan şairi olarak bilinen Murad Emrî Efendi, 1268 (1850) yılında Tırhala'da doğmuştur (Murad Emrî Efendi Divanı 1339:2). Divanındaki tahmislerin birinde doğum tarihiyle ilgili şöyle bir ipucu verir:

Heyhât bilirim ûÂlièimi burc-ı óamelden

Yıúmuş görürüm her işimi ta ki temelden
(Th.1/7-4.bt-1.2.b.)

Buradan hareketle şairin doğumunun 21 Mart-21 Nisan arasında olduğu düşünülebilir. Emrî, *Fevâid* gazetesinin ilk sayısında yer alan mukaddimede: "Tıróala sancaânıñ merkezi bulunan Yeñişehir-i fenÂr ahÂlisindenim, masúat-ı reésim orasıdır." demektedir. Bu bölge bugün Yunanistan'ın orta bölgesinde "Larissa" olarak bilinen şehrin kuzeybatısındadır. Babasının adı Sâdık'tır (İnal 1988:315; Tuman 2001:60; Kaplanoğlu 1998:129). Mülâzım Abdülkadir Bey *Bursa Tarihî Kılavuzu* isimli eserinde Emrî'nin Mora Yenişehirli olduğunu söyler (Mülâzım Abdülkadir 2002:203). 1878 Berlin Antlaşması gereğince Teselya ile birlikte Tırhala'nın Yunanistan'a bırakılmasından sonra ailesiyle birlikte göçmen olmuş, 1882'de Bursa'ya yerleşmiştir (Bursa Ansiklopedisi 2002:644). Henüz dört yaşındayken babası vefat etmiş, okuma-yazma bilmeyen akrabaları tarafından kısa bir süre okula gönderilse de daha sonra okuldan alınmış, o da sanata sülûk ederek saraçlık öğrenmiştir (İnal 1998:315).

Murad Emrî, her fırsatta okumaya yazmaya olan ilgi ve isteğini dile getirmeye çalışarak, *Fevâid*'in mukaddimesinde: "Felegiñ bi'l-mecbÿriye germ ü serdini öğrendim; zemÂn-ı şebÂbımda bir çou şedÂéid-i dünyeviye hedef oldum, oúumaú yazmaú öğrenmek heves-i âamimisinde bulunduám óÂlde taóammülsûz bir çou mânièeler ôuhÿr etdiği cihetle muvaffaú olamadım." diyerek gençlik yıllarının

oldukça kötü koşullarda geçtiğini, içindeki tahsil arzusunun bir türlü gerçekleşemediğini dile getirmiştir. Eğitimiyle ilgili bu isteğine karşın Bursa gazetesinin mukaddimesinde de şöyle der: "Lakin ne çare ki bir uç kerreler derÿn-ı dilde beslemekde olduüm maüãýdumu úuvveden fiële iórAc eylemek sevdAsıyla ãarf etmiş olduüm saey ü àayret verÀe-ı perde-i taúdirden òÀür u òayÀle gelmez birúaúm mevÀnièiñ rÿ-nümÀ olmasıyla hebÀ olaraú óalúa-i der-i maüãýda dest-res olamadıımdan úolayı müstaàaraú-ı deryÀ-yı óayret olup Àşufte bÀr u perişÀn-óÀl úaldım." Düzenli bir okul hayatı olmasa da Emrî, İstanbul'a gittikçe alabildiği kadar kitap almış, kendini yetiştirmek, içindeki bilgi açlığını bastırmak için çabalamıştır. Fevâid'in mukaddimesinde de bunu şu şekilde dile getirir: "Kendimi añlamaa başladım, görülen lüzýma mebni Der-saèÀdete gidip geldikce óumaú yazmaa olan meyl ü maóabbetimiñ icbÀarıyla úırúar ellişer parça kitÀb mübÀyaèa ediyordum, böyle böyle mükemmel bir kütüp-òÀne yaptım, vaút bulduúca bunları kendi kendime óuuyup añlamaa çalışırdım. Yazı da úaralıyor idim, bu óÀl ile büyüdüm." Kendini yetiştirme çabaları, zaman içinde Emrî Murad Efendi'nin tahsil yolunda oldukça ilerlemesini sağlamış, bu yolla da iş bulmuştur. "Düşündüğümü kÀaid üzerine úoyabilecek, óesÀbımı kitÀbımı dürüstce yapacaú bir dereceye geldim, baèdehu baèøı çiftlikler neòÀretinde bulundum." (Fevâid 1887:2).

Murad Emrî Efendi ailesiyle birlikte 1300'de (1882) Bursa'ya göç eder. Bunu da Divanının mukaddimesinde şu şekilde ifade eder: "Úóusan yedi vaúea-i elimesinde sÀeiúa-i úabièiyyesiyle üçyüz tÀriòinde masúaú-ı reésim olan Yeñişehir-i fenÀr'a merbyù Úırnova úaãabasından Burusaya hicret edildiği zemÀn..." Bu göçün nedenini de Bursa gazatesi'nin ilk sayısına yazdığı mukaddimede: "Vaúan-ı aãli èÀcizi bulunan Yeñişehir-i fenÀr óasbe'l-icÀb (Yunanistan'a) terk olduúdan ãoñra yine zir-i cenÀó-ı müstevcib-i iflÀó-ı salúanat-ı seniyyede bulunmaú Àrzÿ-yı vicdÀniyesiyle iòtiyÀr-ı hicret ederek eslÀf-ı èiòÀm-ı oãmÀniyÀnıñ pÀy-ı

taòt-ı úadımı bulunan maórÿsa-i Burusada iúÀmet ve tavaùuuna úarÀr-dÀde oldum." diyerek dile getirir. Bursa'ya göçle birlikte Emrî için yeni bir dönem başlar. Emrî'nin ilme ve tahsile olan hassasiyeti, kendi deyişiyile aşkı, onun yeni uğraş alanları olan kütüphaneciliğe ve gazeteciliğe başlamasını sağlar. Bursa'nın tahsil olanaklarını görünce de zamanın gençlerini kıskanır. Fevâid'in mukaddimesinde bunu şöyle dile getirir: "Àh ne olaydı da zemÀn-ı şebÀbım meèÀrifiñ vesÀeit-i taóãliliesiniñ kesb-i suhÿlet eylediği bu èaâr-ı celilü'l-úadr-i óamidiyede èavdet etmiş olaydı..." İlim çevrelerinden uzak kalmamak için gösterdiği gayret, Emrî'nin bu alanda ilerleyeceğinin de işaretlerini vermiştir. Bursa gazetesinin mukaddimesinde: "Küçük yaşımdan berü aãóÀb-ı faøl ü èirfÀn ve heves-kÀrÀn-ı meèÀrifi sevmekte ve müverribÀne òidmetlerinde bulunmaúla kesb-i iftiòÀr eylemek fikr ü Àrÿsunda bulunmakta idim." diyerek küçük yaşlardan beri maèàrifin içinde olma istediğini anlatır.

İlk ciddî girişimini Fevâid'de: "Flùraten èÀşıúı olduàm meèÀrife velev ufaú olsun bir münÀsebet peydÀ etmiş olmaú ve erbÀb-ı maèrifetde min-àayri óaddin¹ òidmet etmek için bu kerre Burusa'da bir kitÀb-òÀne teésis eyleyip èÀúibet kitÀbcı oldum." diyerek dile getirir. Sırf ilim çevrelerinden, eğitim ve öğretim çevrelerinden kopmamak, küçük de olsa bu çevrelerdeki insanlarla ilgi kurmak için bir kütüphane kurar. O güne dek edindiği kitapları Bursalıların hizmetine sunar. Bunun ardından ilkinin (17 TeşriniâÀni 1887) 1 Rebî'ü'l-evvel 1305'te, Hudâvendigâr Vilâyet-i Celîlesi Matbaèası'nda bastırıldığı Fevâid adlı gazeteyi neşreder. Gazetenin ilk sayısını ücretsiz dağıtır. Bu sayının sonunda Fevâid'i çıkartış nedenini de şu sözlerle açıklar: "Maúãadımız mekÀtip-i idÀdiye ve rüşdiye hattÀ ibtidÀéiye şÀkirdÀnınıñ taósil-i èulÿm ve fünÿna saéy ü àayretlerini tezyid ile meèÀric-i insÀniyeniñ tÀ

¹ "Haddim olmayarak"

evc-i bâlâsına terfiè ve işbu fusóat-ı èÀlem-i medeniyetde esb-i himmet ve saèylarıyla gÿy-ı À데미yyeti çevgÀn-ı àayretlerine rabù edip nÀéil-i maúâýd olmalarına èÀcizÀne bir òidmet olduàundan yazdıamız èibÀreler àÀyet açú ve sÀde ve tekellüfÀt-ı bedièiyyeden ÀzÀde vÀúie olduàu erbÀb-ı feòÀéil ve udebÀé-ı zì-şemÀéil úarafından iètirÀz olunmayacaàı úmmidi pek úavidir çúнки "Kelîmu'n-nâsi èalâ kadri èavfin lehum"² ve "efèÀlü'l-keÀm mÀ úale vedelle"³ cümleleri maèlým-ı òerÀfetleridir." Fevâid'in ilk sayısından sonra Murad Emrî Efendi bir matbaa kurar (Bursa Ansiklopedisi 2002:644). Gazete, Emrî'nin kendi adıyla anılan, Matbaa-i Emrî'de basılmaya devam eder. Emrî, çocukların eğitim-öğretim konusundaki sıkıntılarını ortadan kaldırmak için çıkarttığı Fevâid'in ardından 5 Kânûn-ı evvel 1306/1890 yılında Bursa gazetesini çıkarmaya başlamıştır (Mülâzım Abdülkadir 2008:203). Emrî, Bursa gazetesini çıkarış nedenini de gazetenin 2. sayısında "Ífâde-i Mahsûsa" başlığı altında şu şekilde ifade eder: "Maúâad ve meslek-i èÀcizÀnemiz ise işbu òidmete bi'l-iştirÀk vilÀyetimize èÀéid maèlýmât ve icrÀéÀti maóal-i sÀéireye iãÀl ve pây-i taót-ı salúanat-ı seniyye ve velÀyÀt-ı sÀéire-i şÀhÀneye müteèallú maèlýmÀt ve icrÀéÀtten vilÀyetimiz ahÀlisini òaberdÀr etmektedir." Bursa gazetesini, ilki 1 Kanûn-ı Evvel 1306/1890'da çıkan Sanayi gazetesi takip eder (Mülâzım Abdülkadir 2008:203). Birkaç sayı çıktıktan sonra devamı gelmez. Murad Emrî Efendi böylece Bursa basın tarihinin kurucuları arasında yerini alır. Emrî Efendi'nin gazeteci kimliği aynı zamanda onun mesleği olarak da belirginleşir. Emrî Efendi Bursa gazetesinin 138. Sayısında "Íhtar-ı Mahsusa" başlığı altında gazetenin çıkarılış nedeniyle ilgili şunları söyler: "áazetemiziñ teésisinden

² "İnsanların sözü başkalarına karşı davranışlarına göre değerlendirilir."

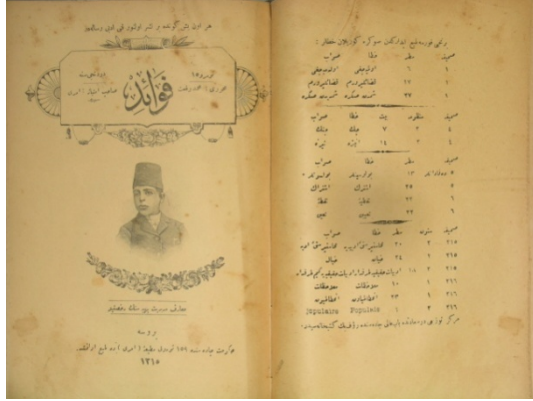
³ "En iyi söz kısa ve öz olandır."

maúâad-ı devlet ve memlekete ve eumýma óusn-i ödmetden eibâret olmaúla Burusa ile neşr olunacaú resmi ve âayr-ı resmi her nevè ielânâtıñ ââyet ehýn fiyâétla úabýl ve ders edilecek ve niôâmen âazetelerle neşr edilmesi lâzım gelen eilânât ââóiplerimiziñ fıúrâdan bulunduúlarına dâéir rüevesâ-yı muóâkim tarafından verilecek eilm ve ôaber üzerine o miâilli eilânâtıñ bilâ ücret derc ve neşr olunacaını iòûâr eyleriz." Böylece gazetenin Bursalıların hizmetinde olduğunu bir kez daha hatırlatır.

Emrî Efendi'nin ailesiyle ilgili araştırmalarımızda son kuşak akrabalarına ulaştık. Murad Emrî Efendi'nin ilk evliliğinden Lutfi Efendi (d.H.1308-M.1880) ve Lutfiye Hanım dünyaya gelir. Lutfi Efendi 17 yaşında (ö.H.1315-M.1897), Lutfiye Hanım da 23 yaşında veremden hayatını kaybeder. Divanına sonradan eklendiği anlaşılan bir bölümde onlarla ilgili bilgiler verir. Emrî, Divanına bu bölümü eklemesini de şu şekilde ifade eder: "Zâde-i úabè olmaú ietibârıyla eîndimde pek úıymetdâr olan işbu âazeliyyât ve âââr-ı ââéireyi şekl-i maúbýèa vaèè ederken ôâten dâéimâ yâd-ı taóassüriyle dem-güðâr olduâum maóðým-ı meróýmum, henýz bahâr-ı óayâtınıñ on yedinci sâlini ikmâl etmeden ââýş-ı ebediyete doâru ecnióa-güşâ-yı ietilâ olan "Luúfî" cigim ôâúira geldi. Onuñ murâ-ı rýhu úâéir-i riyâø-ı cinân olduâu vaút yapırdıâım "resmi"niñ úılışesi esâsen mevcýd olduâından bilmesiyle bu eâerde de eaynı ôarfa maôrýf olmaú hevesi uyandı." Öyle anlaşılıyor ki Emrî, kendi gençlik döneminde yaşadığı sıkıntılıları oğluna yaşatmamak ve onu istediği şekilde yetiştirmek arzusuyla doluyken Lutfi Efendi'yi kaybetmesi, Emrî'nin hayata bakışını değiştirmiştir. Bu büyük acıyı tarif ederken: "Henýz pek genc iken mezârıñ ââýş-ı siyehine tevdíè etdigim o âemere-i fuéâdımıñ ufýl-ı óazín-i ebedisiyle úalbime açılan cerióa-i iltiyâm-ı nâ-peóíiriñ nev-óâùù-ı ıòúrâbını -velev ki úismen olsun- şu eâere de yazıyorum." demektedir. Divanı basıma hazırlarken bu kısmı ekleme gayesini de yine şu sözlerle anlatır: "Bâd-ı âarâar-ı eceliñ maóv u

tebâh etdiği o gülbün-i nev-resiñ eşk-i öyn-Âb-ı taóassürümle memlÿ olan şu eâerimde yâd-ı ôâûirâtı eîndimde ihmâli âayr-ı câéz bir vaóife-i vicdâniyedir." Bu durum Emrî Efendi'yi o kadar üzmüştür ki şiir yazma konusunda da karamsarlığa düşmüş, "Benim için âazel yazmaú, şièr söylemek artıú bir Âheng-i melâl terennüm etmekden başúa bir şey degildir." demesine neden olmuştur.

Fevâid'in 18 Temmuz 1897'de çıkan 4. sene, 15. nüshada Lutfi Efendi'nin ölüm haberi duyurulur. Bu sayının kapağında da onun yegâne resmi, yer alır.

Bu nüshanın ilk yazısı "Te'essüf" başlığı ile Mehmed Rif'at⁴ tarafından kaleme alınır. Bu yazıda

⁴ Mehmed Rif'at Efendi ile ilgili yaptığımız araştırmada *Son Asır Türk Şairleri, İslâm Ansiklopedisi* gibi temel müracaat kaynaklarında bir bilgiye rastlayamadık. *Fevâid*'in 9 Cemâzî ü'l-âhir 1314 tarihli 4. Sene 1. Nüshası'ndan itibaren Murad Emrî Efendi Başmuharrirliğe Mehmed Rif'at Efendi'yi getiriyor. "İfâde-i *Fevâid*"'in arkasından Mehmed Rif'at Efendi'nin kaleme aldığı "İfâde-i Mahsûsa" başlıklı makale yer alır. Bu makalede Memed Rif'at Efendi, Murad Emrî Efendi'nin verdiği ser-muharrirlik görevini nasıl kabul ettiğini ve *Fevâid*'in çizgisinin bu tarihten sonra nasıl olacağını anlatır. Bunu ifade ederken de öncelikle bir edip olarak kendi çizgisini şöyle ortaya koyar: "eÂlem-i

Lutfi Efendi'nin ölümüyle ilgili bilgiler verilirken, şahsi özelliklerinden de bahsedilir, ölümü "Lutfi Efendi'nin şükûfe-i ömrü veremin pençe-i kahrında geçen cuma gecesi sona ermiştir." denilerek (15 Safer 1315 - 16 Temmuz 1897 Cuma günü) duyurulur.

Fevâid'in 4. sene 16. nüshasında (2 Ağustos 1897-3 Rabiulevvel 1315) taziyeler devam eder. Bu sayının kapağında Emrî vardır.⁵

maübÿeÀtda sebú eden òidemÀt-ı fevúa'l-èÀdesine bir øamime-i aczi olmaú fikr-i óamiyyetkArÀnesiyle fevÀeid'in şeklen ve óacmen bir äÿret-i müstaósineye ifrÀainı taãmim eyleyen kitÀbi-i äayÿr Emri Efendi risÀleniñ úısm-ı edebisince de baèøı taèdilÀt icrÀ etmek üzere faúiri (muóarrir-i edebi) intiòAb eyledi. Ben de iútidArsızlıàımı bildiğim óÀlde mücerred edebiyÀta olan büyük büyük óürmetlerime úarşı küçücük bir òidmet gösterebilirim òannıyla úabÿilde tereddüd eylemedim. Muvaffaúiyetimi CenÀb-ı Óaú'dan temenni ile bu bÀbda bir iki söz söylemek isterim. Bendeñiz úarz-ı èatiú düşmanı olmamaúla berÀber edebiyÀt-ı cedide úarafDArıyım." Anlaşıldığı gibi *Fevâid*'in çizgisinde önemli bir değişiklik olmaktadır. Aslında dönemin değişim rüzgârına *Fevâid* de ayak uydurmaktadır. Daha sonraki nüshalarda bu değişimin somut izleri takip edilir. Mehmed Rif'at Efendi *Fevâid*'in hemen bundan sonraki her nüshasında kaleme aldığı manzum ve mensur eserlerini yayımlar. 4. sene 1. nüshadaki "Semâya Karşı" adlı şiir Mehmed Rif'at Efendi'nin *Fevâid*'deki ilk şiiridir. Mehmed Rif'at Efendi'nin başmuharrirliğe getirilmesiyle *Fevâid*'de Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin gibi ünlü şairlerin şiirleri de yayımlanmaya başlamıştır.

⁵ Kapak resminin altında: "Bursa äanÄyiè FevÀeid äazeteleri äÀöib-i imtiyÄzi Emri Efendi" yazmaktadır.

Murad Emrî Efendi Lutfi Efendi'nin ardından dört sene sonra 1319'da 23 yaşındaki kızı Lutfiye Hanımı da aynı hastalıktan kaybeder.

Emrî Efendi tespit edemediğimiz bir tarihte de eşini kaybeder.

Yâr ölünce n'eylesin n'etsin ne yapsın e'âlemi
Ser-te-ser dünyâ yıúılmış Emriye bilmem ne var
(G.135/5)

Bunun üzerine, eşinin ailesi, henüz 13 yaşında olan, ölen eşinin kız kardeşi Fatma Hanım'ı⁶ Emrî Efendi'ye verir.⁷ Lutfiye Hanım ile İsmâil Rüşdî Efendi'nin, Lutfiye Hanım'ın mezar taşındaki kitabeden anlaşıldığı üzere iki evladı vardır. Bunlardan biri erkek diğeri kızdır. Erkek olan Fuad Efendi (d.1898-ö.1979), kız olan ise Nadide Hanım (d.1896-1971)'dir. Fuad, soyadı kanunundan sonra "TOGAR" soyadını alır. Askerî Tıbbiye'yi bitirerek doktor olur. Dr. Fuad TOGAR⁸ uzun yıllar ülkesine hizmet eder, evlenmez.⁹ Nadide Hanım ise Muallim

⁶ Nilüfer ALPMAN ve çocukları bu kadını "Fatoş Anne " olarak bilmekteler.

⁷ Nilüfer ALPMAN'ın sözlü ifadeleridir.

⁸ Dr. Fuad TOGAR, Askerî Tıp Akademisi'ni bitirdi. 1925 yılı sonlarında Afgan hükümeti; kral, hanedan ve Afgan halkı için özel bir tabip gönderilmesi için Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabil Sefareti'nden talepte bulunmuştu. Afganistan'dan gelen bu isteği karşılamak üzere Atatürk Dr.Kamil Rıfkı Bey'i görevlendirildi. Dr.Kâmil Rıfkı Bey, Dr. Rebi Barkın ve Dr. Fuat Togar'ı da bu ekibe dâhil etti. Birlikte Afganistan'a gittiler, bu ülkede 17 yıl kaldılar. Afganistan'daki ilk Tıp Fakültesi olan Kabil Tıp Fakültesi'ni kurdular.

1928 yılının Kasım ayında ülkedeki bir ayaklanma sonucu hastane tahrip edilince Türk heyeti Türkiye'ye döndü. İsyandan sonra başa geçen Muhammed Nadir Şah'ın daveti üzerine 1930'da tekrar Afganistan'a döndüler. Ekip Mekteb-i Tıbbiye adlı okulda tıp eğitimi verdi. Afganistan'ın ilk hekim diplomaları 1935 yılında bu okuldan yetişen öğrencilere verildi.

⁹ Nilüfer ALPMAN'ın ifadesine göre Dr.Fuad Bey, vasiyet olarak annesinin mezarına gömülmek istemiştir. Emir Sultan Mezarlığında bulduğumuz kabri, sonradan 1115 numaralı aile mezarlığına çevrilmiştir. Hüseyin Remzi Bey, Nadide Hanım ve Dr.Fuad Bey için tek bir mezar taşı yaptırılmıştır.

Hüseyin Remzi ALPMAN (d.1893-ö.1956) ile evlenir. Nadide Hanım'ın üç çocuğu olur: Nilüfer Mukaddes, Korkut ve Umur. Umur ALPMAN (d.1927-ö.1944) 17 yaşında ölmüştür. Korkut Bey evlenmez. Nilüfer Hanım 1946'da İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünü bitirir. Daha sonra bir asker olan Şükrü ALADAĞLI ile evlenir. Bu evliliğinden halen hayatta olan iki oğlu olur: Kâşif ve Tunç ALADAĞLI. Nilüfer ALPMAN hâlen Bursa'nın Mudanya ilçesinde ikâmet etmektedir.

Murad Emrî Efendi'nin elimizde iki fotoğrafı mevcuttur. Biri orta yaşlarda çektiği fotoğraf, diğeri ise ömrünün son dönemlerine ait fotoğraftır. Emrî'nin gazete ve divan mukaddimelerinde anlattığı, çocukluk ve gençlik dönemlerinde yaşadığı sıkıntılar adeta yüzüne yansımıştır. Orta boylu, zayıf, sert bakışlı, hareketli, alnında ve yüzünde derin çizgiler olan renkli gözlü bir kişidir. Birçok kıt'asında resminin lisan-ı halle onu anlatacağını dile getirir:

Lisân-ı óâl ile söyler saña óâl-i perişânım
Baınca resmime bende neler var gösterir bir
bir

Úabÿl et işte taävîrim efendim yâdıña olsun
Düşündüm hem-dem olmaúlıú için yoú àayrı bir
tedbir (Murad Emrî Divanı 1330:353)

Bir zemân òandân iken şimdi perişân bu neden
Gösteren her óâlimi işte bu resmim yâdigâr
Saña olsun gör anı çekdiñ bu dil Âyineden
Nik ü bed anda görürsen her ne kim var Àşikâr
(Murad Emrî Divanı 1330:351)

Emrî Efendi 18 Kanunuevvel 1332/1335 (31 Aralık 1916)'da Yeşil'deki evinde 73 yaşında ölmüştür.¹⁰ *Hüdavendigâr Gazetesi*'nde Emrî'nin

¹⁰ Murad Emrî Efendi'nin Yeşil Cami'nin doğu tarafındaki avlu girişinin tam karşısında bulunan Akyokuş Sokak No: 13'teki

ölümü: "Murad Emrî 73 yaşında öldüğü halde, Kanunuevvel'in 18. günü akşamı Yeşil'deki evinde öldü. Cenazesi dünkü gün Yeşil Camii'den kaldırılıp Emir Buharî civarında gömüldü." haberiyle, *Ertuğrul Gazetesi*'nin 4 Kanunusani 1332 tarihli sayısında da: "Murad Emrî Efendi geçen pazartesi ölmüştür." haberiyle duyurulmuştur. O dönemde Bursa'nın ileri gelenlerinden ve Emrî Efendi'nin yakın dostu Şemsî-i Mısri Efendi (Mehmed Şemseddin Efendi) şu tarihi söylemiştir:

Bî-nuúaù bir çlúdı tÀrìò Şemsî-i Mlâri aña
İrcièi emri gelince oldu Emri emre rÂM 1335

Murad Emrî Efendi'nin ölüm haberlerinde yaşıyla ilgili olarak verilen bilgi şairin divandaki bir kıt'asındaki bilgiyle çelişmektedir. Divanda "Kıt'alarım" bölümünü müteakip bir resmini basmış, altına da şu kıt'ayı yazmıştır:

ÓÀl-i óÀøırdır bu resmim sinnim oldu altmış üç
Geçmiş eyyÀmı taòattur etdirir bî-iòtiyÀr
Şimdilik tabèi òitÀma erdi bu divÀnımıñ
Resm-i nÀ-çizimle birlikde úala hem yÀdigÀr

Murad Emrî Efendi Emir Sultan Camii etrafındaki mezarlığa defnedilmiştir. Tüm çabamıza rağmen mezar taşını bulamadık. Muhtemeldir ki sonradan açılan yol üzerinde kaldığından kaybolmuştur. Emrî Efendi divanında "Seng-i mezÀrıma hakk edilmek üzere söylediğim tÀrìòdir." diyerek mezar taşına yazılmak üzere kaleme aldığı tarih beytini şu şekilde verir:

Ölürsem ben yazılsın seng-i úabrim üzre bu
tÀrìò

Bilinsin Emri dünyÀdan hemÀn èuúbÀya èazm etdi

evin oda duvarlarında kalemişi süslemeler vardır. Bu ev Murad Emrî Efendi'nin yazlık evidir. Asıl evi, Kayhan civarındadır. Şu an mevcut değildir.(Geniş bilgi için bakınız: Eser ÇALIKUŞU, Murat Emrî Efendi'nin Evi, Bursa Araştırmaları Dergisi, sayı 15, Kış 2006, s. 37.) halen ayakta olmakla birlikte 2007 tarihinde çıkan bir yangında çatısı tamamen yanmıştır. Akrabaları Kâşif ve Tunç ALADAĞLI Emrî'nin evini restore ettireceklerini ifade ettiler.

Arkasından da aşağıda matlâını verdiğimiz mesnevi tarzında kafiyeleşmiş on beyitlik bir manzume yazar:

Ey zâ'îrân ey zâ'îrân

Sen ki başım üzre ùran (Murad Emrî Efendi 1329:224)

Emrî Murad Efendi, her ne kadar düzenli bir eğitim görmemişse de kendini yetiştirmek için gösterdiği gayret, onun maarif yolunda nice okumuşları geride bırakmasına yetmiştir. Mizac olarak Emrî Efendi, zeki, neşeli ve terbiyeye önem veren, oturup kalkmasını bilen bir kişidir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Emrî'nin mizacı için şunları söylüyor: "Emrî Efendi vaktiyle hemşehrilerinden Hüseyin Hâşim Bey merhumla birlikte bir gece fakirhaneye gelmişti. Şen, şuh, zeki ve terbiyeli bir zat idi. Şiir ve nesir ile bir münasebeti olmadığı halde hayatının son zamanlarında koca bir divan-ı eş'ar ortaya koyması, hemşehrileriyle beraber benim de hayretimi mücip olmuştu. Şemsî-i Mısri Efendi ile hem-zeban olarak:

Kendisi ümmî iken bilâhere himmet edip

Say ü gayretle mükemmel şair olmuş ol hümâm

beytini okuyup başka söyleyecek söz bulamadık." (İnal 1998:216)

Emrî'nin Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziyâ Paşa adlı eserinin başında yer alan ve Y. Sabri imzasını taşıyan "Bir İfade" başlıklı yazıda, Emrî Efendi'nin son derece mütevazı olduğuna da değinilmiştir (Murad Emrî Efendi *Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziya Paşa* 1329:3). İnsanların kalplerini kırmaktan çekinen, alçak gönüllü bir kişi olarak tanımlanır. Mehmed Şemseddin Efendi ile yakın dostluklarını ve eğitime düşkünlüğünü de düşünecek olursak bu vasıflar Murad Emrî Efendi'yi tanımlar. Son derece azimli ve iradelidir. Y. Sabri Efendi Emrî'nin azmini söyle dile getiriyor: "Onuñ ùabè-ı mecbÿlündeki èazmi hiç bir úuvvet tezelzüle uàratamaz"

Murad Emrî Efendi, yaradılış olarak mert ve rint bir tabiata sahiptir. Kalp kırmaktan korkan, ince ruhlu bir yapıdadır. Aynı zamanda kimseye eyvallahı olmayan bir tutumla hayatını sürdürür. O dönemde Bursa'da Ahmet Vefik Paşa'nın odasına kapıyı vurmada giren tek kişidir.¹¹ Kimseye minnet etmez, şan şöhret peşinde de değildir. Buna bir işaret olarak da, ne *Bursa* gazetesi'nde ne de *Fevâid*'de kendi şiirlerine yer verir. Divanındaki şu mısralar da bu tutumunu ortaya koyar:

Şu cihânda kimseye minnet edersem yÿf baña
âayrı senden yâre ben öidmet edersem yÿf baña
Yôudur aâlâ ôâûırımdayan geçmiyor Ârzÿ hele
Şân u şöhret manâib-ı devlet dilersem yÿf baña
Öyle merdem kimseye minnet edersem etmeyem
İstemez benden gider daèvet edersem yÿf baña
(G.52/1-2-3)

Şu mısralar da Murad Emrî Efendi'nin rint yaratılışına işaret eder:

Emrî vaütüm ben geçirmek isterim rindân ile
Mey ile maóbÿb ile ben her zemân meşreb bu yâ
(G.53/5)

B. ESERLERİ

Murad Emrî Efendi Divanı'nın 1329 tarihli baskısının kapak içinde şu ibare yazılmıştır: "ââóib-i eâeriñ der-dest ûabè ü neşri olan ÂâÂr-ı sÂéiresi: Divân-ı Emrî, İóyâ-yı ÂâÂr-ı Eslâf, Muêóikât-ı Dehr, Ôâûırât - Alacalı Defter"

1. Divan-ı Murad Emrî

1 Nisan 1330'da son baskısı yapılan divan oldukça hacimlidir. Eser, mukaddime, münacatlar, mersiyeler, tahmisler, muhammesler, terci-i bent, terkib-i bent, gazeller I. Bölüm, mezar şiirleri ve divan'a sonradan dâhil edilen Emrî'nin çocuklarının

¹¹ Tunç ve Kâşif ALADAĞLI'nın anlatılarından alınmıştır.

ölümü üzerine yazdığı başlıksız özel bölüm, gazeller II. Bölüm, muhammes kıt'alar, kıt'alar, ebyat şeklinde 367 sayfa olarak düzenlenmiştir. Emrî Efendi divanının mukaddime bölümünde kısaca hayat hikâyesini de anlatır (Öztahtalı 2009:16).

2. Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziyâ Paşa

Eser, Maübaaè-i Emrî'de 1329'da basılmıştır. Eserin editörlüğünü Y. Sabri Efendi yapmıştır. Eserin kapağında eserin adı ve müellifi yazıldıktan sonra: "meróym müşÀrùn ileyhiñ fotoàrafları altına yazdıúları bir úùèa-i àarrÀ" başlığı yazılmış altında da:

Cism-i zÀrım òÀkde pinhÀn olunca isterim
Bir zemÀn olsun ØiyÀ èÀlemde nÀmım pÀyidÀr
Siretim ÀÀÀr-ı òÀmemden úllınsın ictihÀt
äyretim bu resmle úalsın cihÀnda yÀdigÀr
úitèası vardır.

Bu sayfanın hemen arkasında divanda olmayan bir muhammes bulunmaktadır:

Úalması dünyÀda varım youú benim bir gül-femim
Gör daàıldı mey döküldü hem daòı cÀm-ı Cem
Ol sebebden söylemem ben çünkü úòàru ebkemim
Ben perişÀnım perişÀnlar olupdur hem-demim

Öyle bir divÀneyim divÀneler hep maóremim
[Murad Emrî Divanı (arka kapak arkası) 1330]

"Bir İfade" başlığıyla Y. Sabri Efendi'nin takdim yazısından sonra tahmise geçilir. Y.Sabri Efendi eseri şöyle takdim eder: "Burusanıñ zavallı, bed-baòt memleketimiziñ ufú-ı münevverini dýçÀr-ı kesÀfet edecek baèı maèÀyib-cýyÀanıñ tesvilÀt-ı gýn-À-gýnuna raàmen şu eàeri ØiyÀ Paşa meróym gibi bir nÀdire-i òilúatiñ terkibini taòmıs eden Emrî Efendi pederimiziñ eàer-i güzini enòÀr-ı úadr-şinÀsın vaèè etmekle mufaòòirim."

Tahmisin sonunda "Muãul vÀli-i èÀlişÀnı edib-i bülend Süleyman Naòif Bey Efendi óaoretleri

üarafından einÄyet buyrulan taüriø-i belliâdir." başlığıyla Musul Vâlîsi Süleyman Nazîf Bey'in taktim yazısı yer alır: "ÜÂbiè-i keremkÂr ve şÀèiri zi-iútidÂr Emri Efendi, ØiyÂ Paşanıñ terkib-i meşÿrunu taðmisen vücÿda getirilen eâer-i nefiseniñ bir nüsóasını da bu èÀcize itóÀf etmek äÿretiyle iâÂr-ı elùÂf buyurmuşunuz Naðir ve taúlidi mümteniè ôannolunan bu eâeri hem de taðmis etmek pek büyük bir muvaffaúiyetdir. (ÔafernÂme) äÀóibiniñ rÿóu bu muvaffaúiyete hem teşekkür hem de àlbúa eder. Üabièat-i şÀèirÂneñiziñ ÂâÂr-ı inkişÂfını şimdiye úadar izhÂr etmekden istiànÂ göstermesi EdebiyÂt-ı èOâmÂniye nÂmında øarar olmuş o øararı telÂfi edecek äÿretde mütevÂliyen neşr-i ÂâÂr etmeñizi hep ricÂ ederiz ve şimdilik bu muvaffaúiyet-i taðmisi müstefidÂne tebrik ederim efendim." diyerek Emri Efendi'nin şiir yazmadaki başarısını vurgulamıştır. Daha sonra terkib-i bent tahmis edilmiştir. Tahmis tamamlandıktan sonra "son" ifadesinin ardından "Meróÿm-ı müşÂrun ileyhiñ taðmis olunan diger gazelleri miyÂniñdan tercióen işbu taðmisleri daði èilÂveten derc eyledik." ibaresiyle Ziyâ Paşa'nın iki gazeli tahmis edilir. "ÒÀtime" başlığıyla

Óaddimi gerçi bilirken òÂme aldım destime
Öyle bir dÂhiye pey-rev müstaóil idi baña
Rÿó sevú etdi ØiyÂniñ geldi bir ò°Âhiş dile
Edelim yÂd raómet ile olalım biz de sezÂ
Kıt'ası yazılarak "Fi 10 KÂñn-ı æÂni sene
329" tarih ibaresiyle kitap son bulur.

3. İhyâ-yı Asâr-ı Eslâf (Tahmislerim)

Y. Sabri Efendi Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziyâ Paşa'nın başlangıcında yazdığı "bir ifade" başlıklı yazıda Murad Emri Efendi'nin yazdığı diğer tahmislerin de basılacağını şöyle ifade eder: "Emri Efendi on biñe úarib àazeliyÂt ve soñra Fuøÿli,

Muóibbi, Nefèi, NÀbi, BÀùì veúis aleyhi el-bevÀki¹²
tÀriò-i edebiyÀt-ı OâmÀniyeniñ dÀéire-i
muóÀkemÀtına idòÀl etdigi efÀøılıñ eñ mün̄taòib ve
güzide şierlerini ve àazellerini taòmis etmişdir ki
bunları âırasıyla "İhyÀ-yı ÁâÀr-ı EslÀf" nÀmı
altında bir mecmÿea-i edebiye ile enôÀr-ı úarine
vaèe edecegiz."

Eser, "Tahmislerim" adıyla 1330'da Matbaa-i
Emrî'de basılır. Bu eserde 92 farklı şairin 139
şiiiri tahmis edilir. Eserin baş kısmına Emrî Efendi
"Tahmislerim" başlıklı bir yazı yazar. Bu yazıda
Ziyâ Paşa'nın Terkib-i Bendine yazdığı tahmisin
ardından bu tahmisi Emrî'nin yapamayacağına dair
çıkan söylentilere bir cevap olarak diğer
tahmisleri gösterir. Emrî bunu şöyle ifade eder:
"ØiyÀ Paşa meróymuñ terkib-i bend-i meşhÿrunu
taòmis etdigim zemÀn şu cüréet her nÀ-şinÀsÀneniñ
tezyif äÿretiyle èaks-i teéâir óÀãıl edecegi
òannında idim. Faúaù mesèele bir èaús ôuhÿr etdi.
Çünkü gelişigüzel bir úarióa ile yazılan o
beyitleriñ bütün nefÀéis-i lafôie ve maèeneviyesine
raàmen benim degil, yüksek bir úalemiñ maóãýlü
olduàu şÀyièasına úarşı óayret etdim. BinÀenèaleyh
şu òehÀb ü işÀèÀt-ı bÀùılı izÀle için [taòmisler]mi
vaøiè-ı enôÀr ediyorum. Maúãadım kendime bir
úudret-i èilmiye ve edebiye èaùfıyla tefaòòür
degil, bir óaúúúatı meydÀna úoymaúdır." (Murad Emrî
Divanı 1330:2). Bu yazı Emrî'nin alçak
gönüllülüğünü bir kez daha ortaya koyar.

Tahmis edilen şiiirler arasında: 1 terkib-i
bend, 1 mersiye, 1 nutk, 136 gazel bulunmaktadır.
Bazı şairlerin birden fazla şiiirinin tahmis edilmiş
olması dikkat çekici iken bazen aynı şiiirin iki kez
farklı biçimlerde tahmis edilmesi de dikkat çeker.

¹² "Kalanları da buna kıyas et."

4. Mudhikât-i Dehr

Dünyanın gülünecek hallerini anlattığı anlaşılan bu eserle ilgili, kütüphanelerde herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

5. Hatırat ve Alacalı Defter

Murad Emrî Efendi'nin oldukça hareketli geçen ve sıradan bir yaşamın oldukça dışında olan hatıralarını anlattığı bu eserle ilgili olarak da herhangi bir kayda rastlayamadık.

6. Bursa Kaplıcaları

Murad Emrî Efendi'nin kütüphane raflarında bulduğumuz *Bursa Kaplıcaları* isimli eseri, *Bursa* gazetesinin muhtelif sayılarında "fünûn" bölümünde bir makalât-ı fenniye olarak tefrika edildikten sonra Matbaa-i Emrî'de 1308'de basılmıştır. Kitabın iç kapağında şu bilgiler yer alır: "*Burusa àazetesinde tefriúa äyretinde derc eyledikten äoñra birinci defèa olaraú ayrıca kitÀb şeklinde baâılmışdır. äÀóib ü nÀşir-i eâer M. Emrî, Burusa ÇÀrsý-yı kebîrde Temürúapuda Geyve Hanı'nda Maùbaèa-i Emrî 1308*"

İç kapaktaki bu bilgilerin ardından Emrî Efendi'nin yazdığı mukaddime yer alır. Muúaddime padişaha dua edildikten sonra eserin yazılış nedenine geçilir: "*èÁdi äulardan bÀóâ olan maúÀlÀt-ı fenniyemizden äoñra Burusamıza baòşÄyiş-i ilÀhi olan úaplucu äularından baóâ etmegi äíoóat úadar ehemmiyetli ve èumýma menfaéatlü maèmýl eyledigimizden Burusa úaplucaları nÀmıyla işbu maúÀlÀt-ı fenniyemizi profesör Bernar nÀm ùabibiñ sözlerini esÀs ittiòÀz ederek neşre ibtidÀr eyleriz.*" Sağlıkla ilgili genel bilgiler verildikten sonra mukaddime şu şekilde tamamlanır: "*Burusaniñ mevcýd úaplucalarınıñ duçÀr-ı nouáan olan ekâer-i äíoóatleri ièÀdeye óüsn-i òidmetleri meşhýrdur binÀberin úaplucalar óauúında bir fikr-i*

müstaèyim alınmaú "min külli'l-vücýd ehem"¹³ olduãundan bu maúÀlÀt-ı fenniyemiz èalÀe'l-òuãýã ümmid-i ãiòóat eyleyerek şehrimize gelmiş bulunan òastegÀn için elzemdir.

SÀye-i şÀhÀnede óattÀ baóÀnen müracaèÀt edilmek üzere müheyyÀ olan müteèaddid óekimlerin ifÀdÀt-ı selÀmet-baòşÀlarınıñ teshil-i icrÀsına medÀr olursaú bizim için büyük muvaffaúiyetlerdendir." Hatime bölümünde Bursa'ya gelen ziyaretçilerin gezip dolaşabilecekleri yerlerin de bir listesi verilmiştir

Bursa gazetesinin 110 numaralı nüshasında kitabın basıldığı duyurulmuştur.

"Bursa Kaplıcaları" adlı kitabın o dönem de oldukça revaçta olan kaplıca turizmine katkı sağladığı âşikardır. Kitap Bursa'ya gelenler için âdetâ bir elkitabı mahiyetinde tertip edilmiştir.

C. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1. Şairliği Üzerine Kaynaklarda Söylenenler

Murad Emrî Efendi'nin şairliği ile ilgili söylenenler oldukça sınırlıdır. Çoğu kez şairliğinden ziyâde, onun Bursa kültür hayatına katkıları konu edilerek adından bahsedilmiştir. Y. Sabri imzasıyla divanına derc edilen makalede: ". Bir mevhibe-i ilÀhiye olmaú üzre Emrî Efendi, fıurî, óaúúú bir şÀèirdir ve söylediği şièrler de dÀéimÀ iltizÀm-ı nezÀhet eder hecvden óoşlanmaz ve bütün bu feøÀéil-i maèneviyesine bir de maóviyyet èilÀve eden Emrî Efendi on biñe úarib àazeliyÀt ve soñra Fuøýli, Muóibbi, Nefèi, NÀbi, BÀúì ve veús aleyhi el-bevÀki¹⁴ tÀriò-i edebiyÀt-ı OãmÀniyeniñ dÀéire-i muóÀkemÀtına idòÀl etdiği efÀøılıñ eñ münteðib ve güzide şièrlerini ve àazellerini taðmis etmiştir." denmektedir.

¹³ "Her yönüyle çok önemli"

¹⁴ "Kalanları da buna kıyas et."

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri adlı eserinde Emrî'nin şairliği hakkında: "Bursa'da reji nezareti muèavinliğinde bulunmuş olan Mehmed Nâilî Efendi'nin terceme-i haline dair Sems'i-i Mısrî efendi tarafından gönderilen varakada "Emrî Efendi'nin matbu divanındaki bi'l-cümle asar, Nâilî Efendi'nin tashihat-ı kalemiyesinden geçdiğinde şübhe yoktur. O divanın tabèina bir tarihi vardır." Demektedir (İnal 316). Devanımda ise: "Şiir ve nesir ile bir münasebeti olmadığı halde hayatının son döneminde koca bir divan-ı eş'ar ortaya koyması, hemşehrleriyle beraber benim de hayretimi mucib olmuşdu. Şemsî-i Mısrî Efendi ile hem-zebân olarak:

Kendisi ümmi iken bilâhere himmet edip

Saèy ü gayretle mükemmel şâir olmuş ol hümâm¹⁵ beytini okuyup başka söyleyecek söz bulamadık. Kıymet-i şiiiriyeye gelince şiir denilebilecek güzel sözler beş on sahifeden ibaret olsa da kadimden beri tab olunmamağa mahkûmdur demekle iktifa ederim." Der (İnal 317).

2. Kendi Sanatı Hakkındaki Düşünceleri

Murad Emrî Efendi, şiirleriyle ilgili değerlendirmesinde, bu alanda herhangi bir iddiasının olmadığını ifade ederek, hayatının son döneminde şiire heves ettiğini, bir eğlence olarak şiir yazmaya başladığını söyler. *Bursa, Fevâid* ve *Sanayi* gazetelerini çıkarmaya başlayınca bu mecradaki kişilerle ilişkisinin arttığını ve bunlardan da güç aldığını vurgular (Divan-ı Murad Emrî Efendi 1330:2). Divanın mukaddimesinde bu düşüncesini şöyle dile getirir: "Zemîn ü zemânı idâre edebilecek övâta, maènen mâddeten istifâde teéminiyle öidemâtıma teşrik etdim. Üabièi o müsteânâ úalemleriñ parlaú öekâlarıñ muèârefe öuâyâiyesiyle fikren müstefiø oldu. Taósilim saüóî

¹⁵ Emrî Efendi'nin vefatına, Şemsî Efendi'nin tanzim ettiği manzume-i tarihiyyenin bir beytidir.

olmaúla berÀber ãoñ zemÀnlarımda maóøÀ bir eglence úabilinden olmak úzre šièire heves etdim. Úaraladıım àazellere bir úıymet-i edebiye èaúf etmek èaúlımdan geçmez faúaù zÀde-i úabè olmaú, vÀøıó ve Türkçe yazılmış bulunmaú ile berÀber raómete vesile olmaú için remÀd-ı nisyÀn ile mensi úalmasını Àrzý etmedigimden işbu divÀnı tertib etdim.”

Emrî'nin şiirlerine edebî bir değer biçmeyişi ve bunu açık yüreklilikle ifade edişi, onun tabiatındaki mütevazılığın da bir göstergesidir. Şiir yazma konusunda kendini usta saymayan Emrî, “BinÀéen èaleyh meşýd olacaú nauÀéiã-i lafôıyye ve maèeneviyye maúãaddaki óüsn-i niyyete baâışlanur ümidindeyim.” diyerek divandaki eksiklik ve hataların da mazur görülüp bağışlanmasını diler.

Murad Emrî Efendi Senih Efendi'nin gazelini tahmis ederken son beşlikte mütevazı tavrını koruyarak şöyle der:

Emrî olmaz olamaz sizlere óÀşÀ ki òalef
Yazdıaıñ šièri okur bilir ise o da şeref
Size pey-rev ne òalef ne de èÀlemde selef
Ey Senió àam yeme òem dense cenÀb-ı Áãaf
àazelim ben daòı tanôirine himmet etdim

Emrî, Diyarbakırlı Saèid Paşa'nın şiirini tahmis ederken de tevazusunu, kendini bir çırak olarak addederek göstermiş ve tahminin başlığını, “Diyarbakırlı Saèid Paşa meróýmün manóýme-i èÀrifÀnelerine bir muúÀbele-i tilmîõÀnedir” şeklinde koymuştur.

Murad Emrî Efendi, Sâmi'nin gazelini tahmis ederken şiiriyle ilgili şunu söyler:

Atarlar her zemÀn Emrî seniñ eşèÀrıña hep seng
Alır her kim óuur taòmisi kesb eyliyor hem
reng

Ôarif ü nüktedÀnlar şivesinden olmamış dil-
teng

Görürlerse bu naôm-ı dil-nişini SÀmiyÀ lâ-şek

Olurlar pey-reviñ ehl-i süðan Àheste Àheste
(Th.113/7.bt)

Buradan anlaşıldığına göre Emrî'nin şiiriyle ilgili tenkitler de yapılmıştır. Bunlardan biri Ziyâ Paşa'nın Terkib-i Bendi'ne yazdığı tahmisiyle ilgilidir. Bu tahmisi Murad Emrî Efendi'nin yazdığına bir türlü inanmak istemezler. Emrî de bunun üzerine tüm tahmislerini bir araya topladığı "Tahmislerim" adlı kitabını basar.

Emrî Efendi, Divanda merhum oğlu ve merhume kızı için tertip ettiği bölümde, oğlu Lutfi Efendi'nin ölümünden sonra duyduğu derin acıyla şiire bakış açısını: "*Benim için âazel yazmaú, şièr söylemek artıú bir Àheng-i melÀl terennüm etmekden başúa bir şey degildir.*" diyerek ifade eder.

Divanda muhtelif yerlerde şiiriyle ilgili ifadeler de kullanır. Gelenekte en yaygın temennilerden olanı hayır dua ümididir. Bununla birlikte bilinmek, tanınmak arzusu da dile getirilmiştir.

Òayr ile yÀd eylesin her kim oúur eşèÀrımı

Emrî yazmaúdan MurÀd divÀnı bir nÀm isterem
(G.351/5)

Emrî Efendi, sevgili için hergün manzumeler, beyitler yazdığını da ifade eder:

Hep seniñçündür bu daèvÀlar bu àavàÀlar begim

Emriyim her gün birer manôýme icÀd eylerim
(G.356/5)

Anıñ óaúúında Emrî òayli ebyÀt eyledim icÀd

Nice eşèÀrı iábÀt eyleyip divÀna beñzetdim
(G.367/5)

Be hey cÀna gelir bir gün bulursuñ etdigin bir
bir

Neler yazmış seniñ çün Emrî óıfô etmiş
divÀnında (G.423/5)

Úadrini bilmez bilir ôannetme èÀlemde o kim

Yazdıam óaúúında şièiri Emrî evrÀd etse de
(G.432/5)

3. Şiir Tenkitçiliği

Murad Emrî Efendi her ne kadar kendini bir şiir ustası saymasa da şiirle ilgili düşüncelerini *Fevâid*'in muhtelif sayılarında yaptığı değerlendirmelerle dile getirmiştir. Bu değerlendirmelerde genellikle iyi niyetli ve yapıcıdır. *Fevâid* gazetesinin hedef kitlesini oluşturan talebelerin, kendi deyimiyle, ne- hevesanın hevesini kırmamak ve onları şiir yazmaya teşvik etmek için değerlendirmeleri ölçülü ve iyimser olmuştur. *Fevâid*'in 3. sene 49. nüshasında askerî idâdî öğrencisi Nâci Efendi'nin yazdığı 14 kıt'alık "Güneş" isimli manzumeye *Fevâid*'de şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Güneşiñiz pârâu düşmüşdür taúdir ederiz. Faúat (keyhân), (pür-güyân), (mevmýú), (eylerler) gibi àayr-i meénys kelimâtı kullanmañız bir de meâelâ (yüzden) kelimesiniñ (bizden) lafôina úâfiye olamayacaainı naôar-ı diúúate alaraú úavâeid-i şierine reaâ'ib etseñiz yazacaainız parçalar herkesce taúdir olunur. (Güneş)iñiziñ içinde baèı terâkib-i àayr-i meénysada vardır. Diúúat ederseñiz (âfitâba) èârıó olan o lekkelerden eâer úalmaz." Yine *Fevâid*'in 4. sene 2. sayısının kapağında Ali Hikmet ve Vefik Efendilerin gazelleri değerlendirilirken onları kırmadan, şiir yazmaya devam etmeleri tavsiye edilmiştir.

Murad Emrî Efendi *Bursa* gazetesinin 80. nüshasında "Şuèarâya Recâ" başlıklı yazıda Matbaa-i Emrî'de eki basılmakta olan "Güldeste-i Ahlâk" isimli eser için gönderilen şiirlerin nasıl olması gerektiğini şöyle açıklar: "Maùbaèamızıñ Âârından olup yigirmi paraya kitâb-òânemizde âatılmaúda olan (Güldeste-i Aòlâú) nâm manôým risâleniñ öeylinde daòı beyân edildiği vechile edebiyât sözü mycib-i edeb olmasından ùolayı verilmiş ism olmasa naôaran hevesân-ı nâ-meşryèayı taórik eden ve münóaaıran mey ve dil-berden baóâ eyleyen eşèâr èaddü'l-edibbâ pek maúbýl degildir. Binâberin muòtaâaran mey ve dil-berden bâóia ve pek çou yerlerden vârid manôým varaúaları yazamamaúda olduàumuzdan ve bu eâerleri

teórir eyleyen úuvvetü'l-èAda öevÀtda ÀÀÀr-ı iútidÀr gördüàümüzden min baèd¹⁶ irsÀline èinÀyet buyrulacaú eşèÀrıñ mümkün mertebe óikemi olmalarını recÀ ederiz. MeâelÀ GülistÀrıñ ve Meânevi-i şerifiñ èibret-Àmiz ve manôým baèøı óikÀyeleri manôýmten Türkceye naúl olunur ve saèy ve àayret àadÀúat... gibi èilm ve aòlÀú erkÀrıñdan olan maddeler óaúúında eşèÀr yazılırsa ÀÀÀr-ı maúbyle müteóaaøır olunmuş olur." Bu açıklamadaki samimiyet ve iyi niyet Hâce-zade Râsih Efendi'nin Bursa gazetesinin 83. nüshasında yayınlanan mektubu göndermesine vesile olur. Bu mektupta, şair olmamalarına rağmen şiir yazmaya heveslendiklerini söyleyerek basılacak bu eke arkadaşı Osman Hâzım Efendi ile birlikte şiirlerini gönderirler.

Râsih Efendi'nin mektubu şöyledir: "Bursa àazetesi muóarrirligi cÀnib-i èÀlisine efendimiz! Bursa'nın geçenki nüsòasında (şuèarÀdan recÀ) serlevóalı idüÀrıñızı oúudum gerçi şÀèir degilsem de şièr yazmaàa heveskÀr olduàumdan bunu kendimce bir teşviú èadd ederek melfýf àazeli ve èOâmÀn ÓÀzım Efendi birÀderimiziñ naèiresini taúdim-i óuøýr-ı edibÀneleri ediyorum. Her ikimiz de nev-heves olduàumuz cihetle bi'ù-ùabiè ÀÀÀrımız óaúÀdan úurtulamayacaú ise de her óÀlde saèy ve àayretimize ve óúsn-i niyetimize delÀlet edecektir ve nice senelerde iktisÀb etmiş olduàunuz tecÀrüb ve èirfÀrıñ netice-i muóaaàalası demek olan óúsn-i iâÀbeti èaleyhinde kimseniñ şaúú-ı şefe mecÀli bulunmayan nesÀyió-i èÀliyelerine ilk niyet edenlerden olmaàla kesb-i maàfired eyleriz. Ó°Ace-zÀde RÀsiò." Görülen o ki Emrî ulaşabildiği herkesi şiire ve edebiyata yönlendirerek bu güzel uğraşı sevdirmeye çalışmaktadır.

Çağdaşı Bursalı şairlerin şiirlerine *Fevâid'*de yazdığı değerlendirmeler, genellikle hissîdir. Şiirin verdiği duygu ve düşünceler hakkında yorum yapar. Şiirin teknik yönleriyle ilgili değerlendirme yapmaz. *Fevâid'*in 2. sene 24.

¹⁶ "Sonradan"

nüshasında sayfa 188'de Tepedelenlizâde Kâmil Bey'in "Altı Yaşındaki Kerimesi Mezarında Bir Vâlidenin Tahassürü" adlı şiirine yine bir şiirle karşılık vererek şöyle der:

"Fevâid"

Kâmil ! ne óazın ùabièatiñ var
Sevdâ-zedegânı eyler ibkâ
Bir òâme-i pür-óauúúatiñ var
Her naâmesi úalbe nevóa-baòşâ

Her beyit óazın-i şâeirâneñ
Giryede çeşm-i èâşiuândır
Rengin o úadar seniñ terâneñ
Enmýzec-i fikr-i şâeirândır

Yine yeni yetişen şâirlerden Hakkı Efendi'nin "Tevhid" isimli şiirine manzum bir değerlendirme yapılmıştır:

Gören taúdir eder bi-şübhe Óauúú
Bu şièr-i dil-keş ü àarrâ-me'Àli
Olur ehl-i úalem yekser mübâhi

Sizi gördükce beyân-ı meèÀli (Fevâid
26.nüsha:204)

4. Edebî Kişiliğine Etkisi Olanlar

Murad Emrî Efendi düzenli bir tahsil görmemiştir. Daha ziyâde kendi imkânlarıyla ve bir yaban gülü misali kendi kendini yetiştirme çabası içinde olmuş; ona yol gösteren, şiir konusunda ona kılavuzluk eden bir usta olmamıştır. Matbaasına sık sık gelen şairlerle yaptığı söyleşiler ve okuma yazma alışkanlığı onun gelişmesini sağlayan yegâne dayanakları olur. O dönemde yakın arkadaşları olan Mahmud Kemaleddin Fenarî, Hüseyin Hâşim Bey, Sâmî Bey, Mehmet Şemseddin Efendi gibi şairler de onun şiire olan ilgi ve hevesini arttırmıştır. Divanın mukaddimesinde onlardan etkilendiğini şu cümlelerle dile getirir: "Ùabièèi o müsteânâ úalemleriñ parlaú

öekÂlarıñ maèÀrefe òuãÿãiyesiyle fikren müstefiø oldum.”

Şiirlerinde etkisi olanlarla ilgili en önemli dayanaklardan biri tahmisleridir. Tahmis, beğenilen şiirlere yapılan eklerle oluşturulur. Bu eklerin tahmis edilen şiirle bütünleşmesi ve adeta asıl mısralardan ayırt edilememesi tahmisin başarısını gösterir. Şiirleri tahmis edilen şairler de beğenilen, örneksenen şairlerdir. Murad Emrî Divanı'nda, bunların başında Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî ve Ziyâ Paşa gelmektedir. Murad Emrî, 92 farklı şâirin şiirini tahmis ederek adeta şiir yazma alıştırmaları yapmış hem de kaleminin gücünü, örneksediği usta şâirlerin kalemleriyle örtüştürmeye çalışmıştır. Şu kıt'ada Ziyâ Paşa'dan etkilendiği açıktır:

Rengine aldanma dehriñ bir zemÀn çünki dönek
Her gün èÀlemde bu çarò göstermede bir başúa
reng

Vermiyor bir èÀşúa meydÀn muóauúak kör felek
Etdirir bir gül için biñ òÀr ile bir öayli
cenk (Murad Emrî Efendi Divanı 1330:363)

Yine Ziyâ Paşa'nın Terkib-i Bendi'ne yazdığı tahmisin son beyitlerinde, Murad Emrî, Ziyâ Paşa'dan etkilendiğini şöyle dile getirir:

Her óÀlini söyle bile ol devri zemÀnıñ
Emrî gibi bir pey-revi var duysa fiàÀnıñ
Etmişse úuãÿr èafv edecek göstere şÀnıñ
Taósinini èarø eyleyip evvelce ØiyÀnıñ
Bu beyti óuøÿrunda óúu òatm-i kelÀm et
Gösterdi bize gösterecek baú neyi mióver
Yazdıúları tÀ óaşre degin nice muèammer
Yóudur eşi dünyÀyı ararsañ da ser-À-ser
MeydÀn-ı süðanda yoà ıken sen gibi bir er
Bir şÀeir-i Rÿm oldu saña şimdi berÀber

Sonuç :

Murad Emrî Efendi'nin etkisi, şairliğinden ziyade Bursa için yaktığı kültür meşalesiyle insanları aydınlatma çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Bursa'daki eğitim kurumlarına bastığı çok sayıda kitap ve ders notundan, unutulmaya yüz tutmuş ediplerin eserlerine yaptığı editörlüğe; aynı dönemde çıkardığı üç ayrı gazeteyle, *Fevâid* gazetesıyla edebiyatın, Sanayi gazetesıyla ekonominin, *Bursa* gazetesıyla de halkın nabzını tutarak insanları bilgilendirip aydınlatmaya çalışmıştır. Belki kendi tarzıyla değil ama şiire ilgi duyan nev-hevesâna yazdıkları şiirleri değerlendirip ustalar gibi yazmaları için verdiği öğüt ve fikirler nice güzel şairin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Murad Emrî Efendi'nin etkisini sadece şairliği esas alınarak sınırlandırmamak gerekir. Kendi yazdığı şiirlerle olmasa da neşrettiği gazetelerde yayımladığı birbirinden güzel ve sağlam şiirlerle birçok kişiyi bu yolda etkilemiştir. Şairliği konusunda herhangi bir iddiası olmayan Emrî Efendi, XIX. yüzyıl Bursa'sının aydınlık yüzlerinden biridir.

Murad Emrî Efendi, kitapsever bir eğitim aşığıdır. Kütüphanesi, matbaası, kitapçı dükkânı ve gazeteleriyle kendini bütünleştirip tamamlayan bir yaban gülüdür. Şiirlerinde kendine özgü kokusuyla nazik bir şair, bir kültür adamı kimliğiyle yüzlerce talebeye ulaşan bir eğitimci, gazeteleriyle de binlerce insana ulaşmış, ülkenin birçok kentindeki muhabirler vasıtası ile Bursalılara dünyadan ve ülkesinden haber taşıyan bir kandil olmuştur. XIX. yüzyılda Bursa kültürünün yaşatılıp yayılmasında, şehrin kültürlenme düzeyinin artmasında gazeteci kimliği, modern bakış açısıyla önemli bir rol üstlenmiştir. Nazik, nüktedan, disiplinli ve dürüst kişiliği ile sevilen bir insan olmuş, gazetelerinde yazılanlarla XIX. yüzyıl Bursa'sının gündemine yön vermiştir. Bursa'da ilk sivil gazete olan "*Bursa*" yı, şehrin

ilk çocuk gazetesi "Fevâ'id"i ve Bursa'nın ilk ekonomi dergisi "Sanayi"yi çıkararak da şehrin ilk gazetecisi sayılmıştır.

KAYNAKÇA

- ANDI, M. Fatih (1997), Servet-i Fünûna Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişmeleri, Kitabevi, İstanbul.
- Bursa Ansiklopedisi (2002), Murad Emrî maddesi Hazırlayan: Yılmaz AKKILIÇ, BURFED Yayınları No 3, Bursa.
- Bursa gazetesi, sayı 1, Matbaa-i Emrî, 1307 Bursa.
- SINAR, Alev (2006), "Bursa'nın İlk Edebiyat ve Sanat Dergisi: Nilüfer", UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:7, Sayı:10, Bursa.
- Favâid gazetesi, 1.Sayı, Hüdâvendigâr Vilâyet-i Celîlesi Matbaası, Bursa 1305.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1988), Son Asır Türk Şairleri, Dergâh yayınları, C.I, İstanbul.
- KAPLANOĞLU, Raif (1998), Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi, Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yayınları No:5, İstanbul.
- Murad Emrî Efendi Divanı, Matbaa-i Emrî, Bursa 1329, s.224.
- Murad Emrî, *Tahmis-i Terkib-i Bend-i Ziya Paşa*, Matbaa-i Emrî, 1329 Bursa.
- Murad Emrî, *Tahmislerim*, Matbaa-i Emrî, Bursa1330.
- Mülâzım Abdülkadir (2008), Bursa Tarihî Kılavuzu, Mehmet Fatih BİRGÜL-Levent Ali ÇANAKLI, Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, s.203.
- ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2009), Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997), 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

TUMAN, Mehmed Nâil (2001), Tuhfe-i Nâilî, Cemal
KURNAZ-Mustafa TATÇI, Bizim Büro yayınları,
Ankara.